

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه دکتری رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

بررسی تحلیلی داستان پیامبران در شعر معاصر

استادان راهنما:

دکتر سید علی اصغر میرباقری فرد

دکتر محمدرضا نصر اصفهانی

استاد مشاور:

دکتر حسین آقاحسینی

پژوهشگر:

مریم حقّی

خرداد ماه 1391

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه دکتری رشته ی زبان و ادبیات فارسی
خانم مریم حقی

تحت عنوان

بررسی تحلیلی داستان پیامبران در شعر معاصر

در تاریخ ۱۳۹۱/۲/۳۱ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ... به تصویب نهایی رسید.

امضا

۱- استادان راهنمای پایان نامه دکتر سید علی اصغر میر باقری فرد با مرتبه ی علمی استاد

امضا

۲- استادان راهنمای پایان نامه دکتر محمد رضا نصر اصفهانی با مرتبه ی علمی استاد یار

امضا

۳- استاد مشاور پایان نامه دکتر حسین آقا حسینی با مرتبه ی علمی دانشیار

امضا

۳- استادان داور داخل گروه دکتر محمود براتی با مرتبه ی علمی دانشیار

امضا

۴- استادان داور داخل گروه دکتر طاهره خوشحال دستجردی با مرتبه ی علمی دانشیار

امضا

۵- استاد داور خارج از گروه دکتر محمد کاظم یوسف پور با مرتبه ی علمی استاد یار

امضای مدیر گروه

دکتر حسین آقا حسینی

چکیده

داستان‌های قرآن و از جمله داستان‌های پیامبران، از موضوعات گسترده‌ای است که مورد نظر بسیاری از شاعران قرار گرفته است. شاعران معاصر نیز بر اساس این داستان‌ها و تلمیح به سرگذشت پیامبران، مضامین مختلفی را خلق کرده‌اند و گاه ترکیبات تازه و بدیعی را آفریده‌اند. آنها برای گریز از تکرار و تقلید و نیز برای گسترده‌تر کردن دایره‌ی تلمیحات، گاه به بازآفرینی تلمیحات سنتی و دخل و تصرف در آنها پرداخته‌اند و گاه تلمیحات جدیدی به ویژه از فرهنگ غرب (تورات و انجیل) به گنجینه‌ی تلمیحات شعر فارسی افزوده‌اند.

قبل از انقلاب اسلامی، تعامل با غرب، رواج ترجمه و گرایش ناسیونالیستی سبب شد تلمیحات از تلمیحات اسلامی به تلمیحات غربی و یا اسطوره‌های ایران باستان تغییر کند، به همین سبب تلمیح به زندگانی پیامبر اسلام (ص) در شعر این دوره کاهش یافت و در عوض تلمیح به وقایع زندگی حضرت عیسی (ع) افزونی گرفت. سیاست رژیم پهلوی رواج غربزدگی، احیای فرهنگ ایران باستان و کم‌رنگ کردن فرهنگ دینی و مذهبی در جامعه بود و به همین سبب بازتاب مفاهیم و مضامین مذهبی در شعر این دوره کاهش یافت.

شاعران به ویژه پس از کودتای 28 مرداد 1332، غالباً از تلمیحات در جهت تبیین مسائل سیاسی و اجتماعی ایران بهره می‌بردند و اغلب اسطوره‌ها را به صورت کنایی و نمادین به کار می‌بردند. از خرداد 1342 با شروع نهضت اسلامی، در شاخه‌ای با عنوان «شعر مقاومت»، مضامین دینی، مذهبی و اسطوره‌های اسلامی به تدریج وارد شعر نو شد که صفارزاده، موسوی گرمارودی و شفیعی کدکنی از شاخصان این جریان بودند. در مجموع می‌توان گفت تا سال 1342 غلبه با شاعران ملی‌گرا و تلمیحات ایرانی و غربی بود، پس از آن تا 1357 با شکل‌گیری جبهه‌ی مقاومت (شاعران مذهب‌گرا) نوعی تعادل در تلمیحات ایرانی و اسلامی پدید آمد و پس از انقلاب اسلامی، تلمیحات اسلامی غلبه یافت. تلمیح به داستان پیامبران در اشعار برخی شاعران (از جمله صفارزاده، موسوی گرمارودی، اخوان و...) تطابق فراوانی با قصص انبیاء در قرآن کریم دارد. برخی شاعران معاصر (همچون شاملو، منزوی، نادرپور و...) نیز در تلمیحات خود بیشتر به تورات و انجیل نظر داشته‌اند.

تأثیر داستان پیامبران در این رساله در اشعار بیست شاعر برجسته‌ی سده‌ی 1290 تا 1390 از نیما به بعد مورد بررسی قرار گرفته است. از بین شاعران این دوره بیست شاعر برجسته که غالباً به نوگرایی شهرت دارند برگزیده شده‌اند که عبارتند از نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو، سهراب سپهری، فروغ فرخزاد، محمدرضا شفیعی کدکنی، قیصرامین پور، منوچهر آتشی، سید حسن حسینی، طاهره صفارزاده، علی موسوی گرمارودی، حسین منزوی، نصرت رحمانی، سیمین بهبهانی، هوشنگ ابتهاج، حمید مصدق، سیاوش کسرای، نادر نادرپور، فریدون مشیری و سلمان هراتی.

واژگان کلیدی: تلمیح، شعر معاصر، داستان پیامبران، قرآن، تورات، انجیل

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
1-1-1-1	بیان مسأله
2-1-1-1	فرضیات تحقیق
3-1-1-2	اهمیت و ارزش تحقیق
4-1-1-3	روش کار
	فصل دوم: تلمیح در شعر معاصر
1-2-1-4	مقدمه
2-2-1-5	تلمیح به داستان پیامبران در شعر معاصر
1-2-2-5	تلمیحات تکراری
2-2-2-6	تلمیحات نیمه مشترک
3-2-2-6	تلمیحات جدید
3-2-3-7	مأخذ و خاستگاه تلمیحات
1-3-2-7	تلمیح به قصص قرآن
2-3-2-9	تلمیح به قصص تورات
3-3-2-10	تلمیح به قصص انجیل
4-3-2-11	تلمیح به سایر منابع (تفاسیر، روایات، اسرائیلیات)
4-2-12	تلمیحات معروف و تلمیحات نادر
5-2-13	اشتباه در تلمیحات
6-2-15	سیر تلمیحات در شعر معاصر
1-6-2-15	از 1304 تا شهریور 1320
2-6-2-15	از شهریور 1320 تا کودتای مرداد 1332
3-6-2-16	از کودتای مرداد 1332 تا خرداد 1342
4-6-2-16	از خرداد 1342 تا پیروزی انقلاب در 1357
5-6-2-17	از بهمن 1357 تا کنون

فصل سوم: آدم (ع)

- 18-3-1- پیشگویی فرشتگان درباره‌ی آدم.....
- 19-3-2- سرشت آفرینش آدم.....
- 21-3-3- نفخ روح.....
- 22-3-4- آفرینش حوا.....
- 23-3-5- تعلیم اسماء به آدم.....
- 24-3-6- ابلیس و سجده نکردن او بر آدم.....
- 28-3-7- شجره‌ی ممنوعه.....
- 28-3-7-1- روایات اسلامی.....
- 32-3-7-2- روایت تورات.....
- 44-3-7-3- تلفیق روایات اسلامی و تورات.....
- 48-3-8- عامل فریب.....
- 50-3-9- ستر عورت.....
- 51-3-10- توبه‌ی آدم.....
- 51-3-11- هبوط از بهشت.....
- 57-3-12- زمان خلقت و هبوط آدم.....
- 57-3-13- هابیل و قابیل.....
- 63-3-13-1- انگیزه‌ی قتل.....
- 64-3-13-2- کلاغ.....
- 65-3-13-3- شاعری آدم در سوگ هابیل.....

فصل چهارم: ادریس (ع)

- 67-4-1- علم ادریس.....

فصل پنجم: نوح (ع)

- 69-5-1- طوفان نوح.....
- 71-5-1-1- برخاستن طوفان از تنور.....
- 72-5-1-2- کشتی نوح در طوفان.....
- 74-5-1-3- تولد خوک از فیل در کشتی نوح.....

عنوان	صفحه
2-5- عمر نوح	75
3-5- پسر نوح	75
4-5- کوه محل فرود کشتی نوح	76
5-5- کبوتر	77
1-5-5- کبوتر و زیتون	79
6-5- نفرین نوح	80
فصل ششم: هود(ع)	
1-6- قوم عاد و عذاب آنها	84
2-6- عاد و ثمود	86
3-6- شداد و باغ ارم	87
فصل هفتم: صالح(ع)	
1-7- قوم ثمود و عذاب آنها	89
فصل هشتم: ابراهیم(ع)	
1-8- بت شکنی ابراهیم	92
2-8- نفی پرستش ستاره و ماه و خورشید	96
3-8- قربانی کردن فرزند	97
1-3-8- اضطراب ابراهیم	100
4-8- ابراهیم و کشتن چهار مرغ	102
5-8- ابراهیم و نمروود	103
1-5-8- ابراهیم و آتش نمروود	103
2-5-8- سرد شدن و گلستان شدن آتش نمروود بر ابراهیم	105
3-5-8- باروی نمروود	107
4-5-8- مرگ نمروود	109
6-8- ابراهیم و بازسازی کعبه	109
فصل نهم: لوط(ع)	
1-9- قوم لوط و عذاب آنها	111
1-1-9- عذاب قوم لوط در تورات	113

عنوان	صفحه
2-9- همسر لوط	114
3-9- دختران لوط	115
4-9- شهر سدوم	117
فصل دهم : یوسف (ع)	
1-10- حُسن یوسف	118
2-10- تعبیر خواب یوسف	120
3-10- یوسف و برادران و چاه	121
4-10- یوسف و گرگ	124
5-10- فروختن یوسف	126
6-10- یوسف در مصر	127
7-10- یوسف و زلیخا	128
8-10- دریده شدن پیراهن یوسف	129
9-10- ترنج و بریدن دست	130
10-10- زندانی شدن یوسف	132
11-10- بضاعت مزجات	132
12-10- یعقوب در فراق یوسف	133
13-10- بوی پیراهن یوسف	134
14-10- بینا شدن چشم یعقوب	138
15-10- یوسف و سیاوش	140
فصل یازدهم: ایوب (ع)	
1-11- صبر ایوب	142
2-11- باریدن ملخهای زرین بر ایوب	145
فصل دوازدهم: موسی (ع)	
1-12- به نیل انداختن موسی	147
2-12- آزمون آتش و لکنت موسی	149
3-12- شبانی موسی	150
4-12- موسی و درخت و آتش	151

عنوان	صفحه
12-4-1- قیس	154
12-5-5- تکلم موسی با خدا	155
12-5-1- مدت میقات	156
12-5-2- ده فرمان	157
12-6-6- ارنی و لن ترانی	157
12-7-7- سامری	159
12-8-8- معجزه‌ی اژدها شدن عصا	160
12-9-9- ید بیضاء	165
12-10-10- خون شدن رود نیل	167
12-11-11- فرعون	167
12-11-1- غرق شدن فرعون در نیل	169
12-12-12- قارون	170
فصل سیزدهم: خضر (ع)	
13-1-1- سبزپوشی و سبزی قدم خضر	173
13-2-2- راهنمایی و دستگیری خضر از گمگشتگان	175
13-3-3- عمر جاودانه‌ی خضر	178
13-4-4- خضر و آب حیات	179
13-5-5- خضر و اسکندر و آب حیات	180
فصل چهاردهم: داود (ع)	
14-1-1- نغمه‌ی داود	183
14-2-2- مزامیر (زبور) داود	184
14-3-3- ستاره‌ی داود	187
14-4-4- داود و جالوت	187
فصل پانزدهم: سلیمان (ع)	
15-1-1- حشمت و جاه سلیمان	190
15-2-2- پادشاهی سلیمان	190
15-3-3- سلیمان و مور	191

عنوان	صفحه
4-15- سلیمان و هدهد.....	192
5-15- سلیمان و بلقیس.....	194
1-5-15- صرح ممرّد (قصر بلورین).....	196
6-15- غزل سلیمان.....	196
7-15- کتاب جامعه.....	197
8-15- انگشتی سلیمان.....	198
1-8-15- گم شدن و پیدا شدن انگشتی سلیمان.....	199
9-15- سلیمان و تسخیر دیو و پری.....	201
10-15- قصر سلیمان.....	202
11-15- انبان سلیمان.....	202
12-15- خوان سلیمان.....	203
13-15- سلیمان و باد.....	204
14-15- خُم سلیمانی.....	205
15-15- دم سلیمانی.....	206
16-15- چگونگی مرگ سلیمان.....	206
17-15- سلیمان و جمشید.....	208
فصل شانزدهم: دانیال (ع)	
فصل هفدهم: یونس (ع)	
1-17- یونس و ماهی.....	214
فصل هجدهم: ارمیا (ع)	
فصل نوزدهم: زکریا (ع)	
1-19- ولادت یحیی در کهنسالی زکریا.....	219
2-19- مرگ زکریا.....	219
فصل بیستم: یحیی (ع)	
1-20- شهادت یحیی.....	221
فصل بیست و یکم: عیسی (ع)	
1-21- تولد از مادری باکره.....	223

عنوان	صفحه
1-1-21- پاکي، عفت و تقواي مريم	226
2-1-21- سخن گفتن عيسي در گهواره و دفاع او از مادرش	228
3-1-21- خياطي مريم	229
2-21- مكان و زمان تولد عيسي	229
3-21- ناصره	231
4-21- مهرباني و گذشت مسيح	232
5-21- خنده‌ي عيسي	233
6-21- زهد و تجريد عيسي	234
7-21- خر عيسي	234
8-21- ابن الله بودن عيسي	235
9-21- معجزات عيسي	236
1-9-21- شفا دادن بيماران	237
2-9-21- دم عيسي	238
3-9-21- زنده کردن مرده	240
1-3-9-21- عازر	243
10-21- حواريون	245
11-21- شام آخر (شراب و نان)	246
12-21- يهودا	248
1-12-21- خيانت يهودا در شام آخر	248
2-12-21- بوسه‌ي يهودا	250
3-12-21- خودکشي يهودا	251
13-21- باغ جتسيماني	253
14-21- پيلات	254
15-21- جُلجُتا	255
16-21- تاج خار	257
17-21- تازيانه خوردن عيسي	258
18-21- بر دوش کشيدن صليب	259

عنوان	صفحه
19-21- مسیح مصلوب.....	261
1-19-21- صلیب و کاج.....	268
2-19-21- مریم سوگوار.....	269
20-21- صبر و شکیب مسیح.....	270
21-21- حوادث مقارن با مصلوب شدن عیسی	270
22-21- عروج عیسی به آسمان.....	271
23-21- رجعت عیسی	273
24-21- مسیح دروغین.....	275
فصل بیست و دوم: محمد (ص)	
1-22- مدح پیامبر.....	277
2-22- خُلق پیامبر.....	279
3-22- ولادت پیامبر (ص) و وقایع همزمان با آن.....	280
4-22- بعثت پیامبر (ص).....	281
5-22- معجزات پیامبر.....	285
1-5-22- قرآن.....	285
2-5-22- شقّ القمر.....	286
3-5-22- مُهر نبوت.....	287
4-5-22- سایه نداشتن پیامبر.....	287
6-22- ليله المبيت.....	288
7-22- هجرت پیامبر (ص).....	289
8-22- معراج پیامبر (ص).....	290
1-8-22- واماندن جبرئیل در معراج.....	291
9-22- گل محمدی.....	293
10-22- غزوه‌های پیامبر (ص).....	295
11-22- نامه فرستادن پیامبر به پادشاهان ممالک.....	298
12-22- حدیث کساء.....	298
13-22- احادیث نبوی.....	299

صفحه	عنوان
305.....	14-22- پیامبر و خاندان
307.....	15-22- پیامبر و اصحاب
308.....	16-22- پیامبر و مخالفان
309.....	17-22- وفات پیامبر
310.....	نتیجه گیری.....
326.....	منابع و ماخذ:.....

فصل اول:

کلیات

1-1- بیان مسأله

سؤال‌های مهمی که در این رساله مطرح است عبارتند از:

- 1- کدام یک از پیامبران و چه ابعادی از زندگی آنان در شعر معاصر بیشتر مورد تلمیح قرار گرفته است؟
- 2- کدام شاعران آشنایی عمیق‌تری با داستان پیامبران داشته‌اند؟
- 3- تأثیرپذیری شاعران از قصص قرآن، تورات، انجیل و منابع تفسیری به چه میزان بوده است؟
- 4- شاعران معاصر از جنبه‌های رمزی و تمثیلی داستان پیامبران در آثار خود چگونه استفاده کرده‌اند؟
- 5- تلمیحات به داستان پیامبران در شعر کدام شاعران تکرار تلمیحات سنتی است و در شعر کدام شاعران جدید و بازآفرینی شده است؟

2-1- فرضیات تحقیق

در رساله‌ی حاضر در پاسخ به سؤالاتی که در بخش 1 مطرح گردید، فرضیه‌های زیر مطرح گردیده است:
تلمیح شاعران معاصر به داستان پیامبران در تورات و انجیل نسبت به شاعران کلاسیک افزایش یافته است.

تلمیح به قصد خود تلمیح در شعر معاصر کمتر شده است و شاعران معاصر غالباً تلمیح را در جهت تبیین مسائل سیاسی - اجتماعی به کار گرفته‌اند.

تلمیح به شخصیت و زندگانی پیامبر اسلام (ص) نسبت به شعر کلاسیک کمتر شده است.

تلمیح به داستان پیامبران در شعر شاعران شاخه‌ی مقاومت و شاعران پس از انقلاب اسلامی، تطابق بیشتری با قصص انبیا در قرآن دارد.

3-1- اهمیت و ارزش تحقیق

داستان‌های قرآن و از جمله داستان‌های پیامبران، از موضوعات گسترده‌ای است که مورد نظر بسیاری از شاعران قرار گرفته است. از سرگذشت آدم و حوا تا داستان پیامبر اکرم (ص) در شعر فارسی وارد شده است. شاعران معاصر نیز بر اساس این داستان‌ها و تلمیح به سرگذشت پیامبران، مضامین مختلف و ابیات لطیفی را خلق کرده و گاه ترکیبات تازه و بدیعی را آفریده‌اند. گاه نیز ویژگی‌ها، صفات و زوایای زندگی پیامبران به صورت رمزی و نمادین در شعر معاصر بازتاب یافته است که نیاز به تبیین دارد. برخی از شاعران معاصر، با دخل و تصرف شاعرانه در تلمیحات کلاسیک به بازآفرینی آنها پرداخته‌اند؛ به این ترتیب که چیزهایی را از آنها کاسته‌اند یا چیزهایی را به آنها اضافه کرده‌اند که این موارد نیز باید مشخص و تحلیل گردد.

تأثیر داستان پیامبران در این رساله در اشعار بیست شاعر برجسته‌ی معاصر (سده‌ی 1290 تا 1390) از نیما به بعد مورد بررسی قرار خواهد گرفت. از بین شاعران این دوره بیست شاعر برجسته‌ی معاصر برگزیده شدند و آثار آنان از نظر کاربرد تلمیح به داستان پیامبران مورد ارزیابی قرار گرفت. این شاعران عبارتند از نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو، سهراب سپهری، فروغ فرخزاد، محمدرضا شفیعی کدکنی، منوچهر آتشی، نادر نادرپور، فریدون مشیری، قیصر امین‌پور، سید حسن حسینی، سلمان هراتی، طاهره صفارزاده، علی موسوی‌گرمارودی، حسین منزوی، نصرت رحمانی، سیمین بهبهانی، هوشنگ ابتهاج، حمید مصدق، سیاوش کسرای. این شاعران غالباً به نوگرایی شهرت دارند و در اکثر کتاب‌هایی که در حوزه‌ی شعر معاصر و شعر نو نگاشته شده است (به عنوان مثال «جویبار لحظه‌ها» از محمد جعفر یاحقی، «چشم‌انداز شعر نو» از حمید زرین‌کوب، «چشم‌انداز شعر معاصر ایران» از مهدی زرقانی، «ادبیات امروز ایران» از محمد حقوقی و...) نام آنها جزء شاعران برجسته‌ی معاصر ایران ذکر شده است.

در این رساله هر جا از شعر معاصر و شعر نو سخن گفته شده، منظور فقط شعرهایی است که مورد بررسی قرار گرفته است نه تمام شعر معاصر یا تمام شعر نوی ایران. هدف از این تحقیق فراهم آوردن مجموعه‌ای منظم از بازتاب جنبه‌های متنوع داستان پیامبران در شعر معاصر و نشان دادن برداشت‌های مختلف شعرای معاصر از داستان پیامبران است تا با بررسی جنبه‌های رمزی و نمادین آنها فهم شعر معاصر آسان‌تر شود و زمینه‌ای برای پی بردن به غنای فکری و مذهبی شعرای معاصر فراهم آید. همچنین میزان آشنایی شاعران معاصر با قصص انبیا و تأثیرپذیری آنان از قرآن، تورات، انجیل، کتب تفاسیر و احیاناً به کارگیری اسرائیلیات مورد بررسی قرار گرفته و علت کاربرد کمتر یا بیشتر اینگونه تلمیحات در شعر آنان تبیین می‌گردد.

1-4- روش کار

روش تحقیق در این رساله، شیوه‌ی اسنادی و تحلیل محتواست؛ به این شکل که ابتدا اشعار بیست شاعر مورد نظر معاصر بررسی شده و موارد تلمیح به داستان پیامبران فیش برداری گردید. سپس این تلمیحات با داستان انبیا در قرآن کریم، کتب عهد عتیق و عهد جدید مطابقت داده شد و میزان شباهت و تفاوت آنها با این کتب مقدس بررسی شد. از آنجا که در کتب تفاسیر و قصص انبیا نیز به تفصیل در مورد داستان پیامبران سخن به میان آمده و به جزئیاتی پرداخته شده که به هیچ وجه در قرآن به آنها اشاره نشده و گاه جزء اسرائیلیات است، این کتب نیز مورد مطالعه قرار گرفته و موارد کاربرد آنها در شعر شاعران مورد نظر بررسی گردید. در فصل پایانی نیز تحلیل کلی مطالب و همچنین جداول و آماری برای درک بهتر مطالب ذکر شد.

فصل دوم

تلمیح در شعر معاصر

2-1- مقدمه

در کتب بلاغت قدیم اشاره به داستان پیامبران ذیل بحث تلمیح آمده است. تلمیح یکی از آرایه‌های بدیع معنوی و عبارت است از اشاره به آیه، حدیث یا داستانی مشهور در ضمن کلام. «تلمیح دو ژرف‌ساخت تشبیه و تناسب دارد زیرا اولاً ایجاد رابطه‌ی تشبیهی بین مطلب و داستانی است و ثانیاً بین اجزاء داستان، تناسب وجود دارد.» (شمیسا، 1383: 112)

آوردن تلمیح در شعر و نثر به زیبایی کلام می‌افزاید، زیرا:

اولاً) تناسب و رابطه‌ای میان مطلب اصلی برقرار می‌سازد یعنی انتقال از کثرت به وحدت است.

ثانیاً) در تلمیح با واژه‌ای یا جمله‌ای، داستانی کامل یا کل مطلبی در ذهن تداعی می‌شود و این تداعی بسیار شیرین و خوش است.

ثالثاً) در تلمیح ایجاز هست یعنی معانی بسیار در کمترین الفاظ آورده می‌شود. (ر.ک. وحیدیان کامیار، 1383:

66-68)

کاربرد تلمیح در شعر از یک سو موجب خلق معانی تازه می‌گردد و از سوی دیگر نقش مهم و مؤثری را در خیال‌انگیزتر کردن و همچنین غنی‌تر ساختن تصاویر شعری ایفا می‌کند. تلمیح به وسیله تداعی مطلب و ماجرای دیگر، با وجود ایجاز فراوان، دلالت‌های بیان را در شعر گسترش می‌بخشد. تأثیر شعر را در خواننده بیشتر می‌کند و بر لطف و عمق آن می‌افزاید و همچنین بهره‌گیری از این آرایه نشان‌دهنده‌ی دامنه‌ی معلومات و غنای فرهنگی شاعر است. «عمده‌ترین کارکردهای تلمیح عبارتند از: بالا بردن خیر شعر یا ایجاد زبان شعری، اغراق، اشاره به

حوادث تاریخی عصر، ایجاز، معنی آفرینی، تمثیل و ایجاد زبان رمزی، پنهان کاری و ابهام» (ر.ک. شمیسا، 1389: 44-41).

2-2- تلمیح به داستان پیامبران در شعر معاصر

یکی از منابعی که شاعران معاصر جهت غنی تر کردن شعر خود از آن بهره برده‌اند، داستان‌های پیامبران است. شاعران بر اساس این داستان‌ها و تلمیح به سرگذشت پیامبران، مضامین مختلف و ابیات لطیفی را خلق کرده و از آن برای عمق بخشیدن به شعر خود و برجسته‌سازی زبانشان بهره برده‌اند. شاعران معاصر برای گریز از تکرار و تقلید و نیز برای گسترده‌تر کردن دایره‌ی تلمیحات، گاه به بازآفرینی تلمیحات سنتی و دخل و تصرف در آنها پرداخته‌اند و گاه نیز تلمیحات جدیدی را وارد شعر فارسی کرده‌اند. از این نظر می‌توان تلمیحات به داستان پیامبران در شعر معاصر را به سه دسته‌ی زیر تقسیم نمود:

2-2-1- تلمیحات تکراری

گاه شاعران معاصر تصاویر و تلمیحات پیش‌ساخته‌ای را که از راه مطالعه در شعر دیگران فرا گرفته‌اند، در شعر خود تکرار نموده‌اند. شاید بتوان تعبیر «تلمیح‌بازی» را برای این گروه به کار برد. در اشعار ابتهاج، مشیری و اخوان با این گونه تلمیحات بیشتر برخورد می‌کنیم. البته درباره‌ی سایر شاعران نیز می‌توان گفت در مجموعه‌های نخستین اشعارشان و قبل از اینکه به سبک شخصی خود دست یابند، از تلمیحات تکراری بیشتر بهره برده‌اند. تلمیح به دم عیسی، بوی پیراهن یوسف و خضر و آب حیات در ابیات زیر جزء تلمیحات تکراری محسوب می‌شوند:

به سر همی‌روم از شوق در خیال وصال چو مرده‌ای ز مسیحا که بوی جان گیرد

(نیما، 1384: 892)

بوی پیراهن یوسف ز صبا می‌شنوم مژده ای دل که گلستان شده بیت‌الحرزنت

(ابتهاج، 1370: 135)

من همان اسکندر سرگشته‌ام خضر ره کو، چشمه‌ی حیوان کجاست؟

(اخوان، 1369: 144)

2-2-2- تلمیحات نیمه مشترک

برخی شاعران معاصر هر چند از تلمیحات سنتی ادب فارسی استفاده کرده‌اند ولی سعی داشته‌اند با دخل و تصرف یا هنجارشکنی و نوآوری در آنها، آنها را پردازش و بازآفرینی کنند که می‌توان برای آنها تعبیر «تلمیح- پرداز» را به کار برد. شفیعی، منزوی و شاملو را می‌توان از شاعران برجسته‌ی این گروه بر شمرد. به عنوان مثال در شعر «ملخ‌های زرین» هر چند شفیعی به روایات کهن نظر داشته است ولی در پایان شعر اسطوره‌زدایی می‌کند و ایوب را در برابر هجوم بی‌امان و پایدار آفات، شکست‌خورده و نابودشده می‌شمارد:

این بار هم، ناگاه / زرین ملخ بارید / آری / اما نه بر ایوب / بر مشت کرمی، در کنار راه. / زیرا که بعد از / هفت سال / و / هفت ماه و / هفته و / ساعت / چندان که هفت اندام خود را جست / دید ای دریغا! هیچ پیدا نیست: / یعنی، / انبوهی از کرم است و ایوبی در آنجا نیست.

(شفیعی، 1376: 368-369)

اشعار «توح جدید» و «اضطراب ابراهیم» شفیعی نیز از این دسته‌اند. منزوی نیز با ساختارشکنی در داستان آدم و ابلیس، دلیل سجده نکردن ابلیس بر آدم را حسادت او نسبت به آدم به خاطر همسری حوا می‌پندارد:

شاید حسد به خاطر حوا دلیل بود ابلیس اگر که سجده به آدم روا نداشت

(منزوی، 1388: 451)

2-2-3- تلمیحات جدید

برخی شاعران معاصر نیز با «تلمیح‌سازی»، به زوایایی از داستان پیامبران اشاره کرده‌اند که در شعر کلاسیک به آن توجه نشده است. آنها تلمیحاتی نو وارد شعر فارسی کرده‌اند و از این طریق دایره‌ی تلمیحات شعر فارسی را گسترش داده‌اند. شاملو را می‌توان برجسته‌ترین شاعر معاصر در این زمینه دانست. او نخستین شاعری بود که تلمیحاتی جدید از تورات، انجیل و فرهنگ غرب وارد شعر فارسی کرد. تلمیح به زوایای مختلف مصلوب شدن عیسی همچون تاج خار، جلجتا و بیلات در شعر زیر از این نمونه‌اند:

«- شد آن زمانه که بر مسیح مصلوب خویش به مویه می‌نشستید / که اکنون / هر زن / مریمی است / و هر مریم را / عیسائی بر صلیب است، / بی تاج خار و صلیب و جُل جُتا، / بی بیلات و قاضیان و دیوان عدالت.

(شاملو، 1389: 582)